

צביה רוזנצווייג

המצוות בחומש "במדבר" ומיקומן

לדרך הוראת המצוות בחומש "במדבר"

איזכורו של חומש "במדבר" קשור בדרך כלל באירועים הרבים שנתרחשו והובאו בו: מתאוננים, מתאוים, מרגלים, קורח ועדתו, בלעם ובלק ועוד.... המצוות שבו אינן תופסות בזכרוננו מקום נכבד, ובוודאי לא בהשוואה לחומש "ויקרא" או לחומש "דברים".

אולם, עיון ב"ספר החינוך" מעמיד אותנו על טעותנו. בעל "ספר החינוך" מונה 52 מצוות בספרנו: 28 מצוות עשה 24 מצוות לא תעשה (בכל אחת מן הפרשיות בספר יש מצוות למעט פרשת "במדבר" ו"בלק". עובדה זו מצדיקה את העלאתה של השאלה הבאה: מהו היחס (והאם בכלל קיים יחס כלשהו) בין המצוות הנימנות בספרנו לבין האירועים? בין שהאירועים קדמו למצוה ובין שהאירועים התרחשו לאחר מכן. כלומר: האם סמיכות הפרשיות בין מצוה מסוימת לבין האירוע שקדם או האירוע שזכר לאחר מכן, מלמדת על מהותה וייחודה של המצוה? או מאידך, האין בראייה כגון זו צמצום בהערכתה של המצוה!!

אבל ניתן לנסח שאלה זו כשאלה בתחום הדידקטי: האם יהא זה נכון, נכון ומוצדק לכנס את כל האירועים ברצף כרונולוגי אחד וכך ללמדם, ואח"כ לכנס את כל המצוות ברצף אחד וכך ללמדם? או שמא מחובתנו ללמדם ברצף כפי שהדברים נזכרים בחומש?

השאלה איננה מתייחסת רק לתחום הדידקטי בלבד, כלומר האם יהא זה מעניין או מאתגר לתלמידים, אלא הרבה מעבר לכך. האם נכון ואמיתי מבחינה חינוכית-ערכית להפריד בין האירועים לבין המצוות שבסמוך להן? האם מבחינה רעיונית-מחשבתית-מהותית זו תהיה דרך נכונה, ללימוד, לעיון, להעמקה ולהסקת מסקנות?

בטרם ננסה לענות לשאלותי אלו ולהבהירן על ידי מספר הדגמות, נעיין בדברים שנאמרו על ידי פרשנינו בסוגיא זו של המצוות בחומש "במדבר".

הרמב"ן בהקדמתו לחומש "במדבר" כותב:

"והספר הזה כולו במצוות שעה שנצטוו בהם בעמדם במדבר, ובניסים הנעשים להם, לספר כל מעשה הי אשר עשה עמהם להפליא. וסיפר כי החל לתת אויביהם לפנייהם לחרב, וציוה איך תחלק הארץ להם. ואין בספר הזה מצוות נוהגות לדורות וולתי קצת מצוות בעניי הקרבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים ולא נשלם ביאורן שם, והשלימן בספר הזה".

לפי שיטת הרמב"ן המצוות בספרנו, רובן ככולן, קשורות לאירועי המדבר ולשעתן, ומיעוטן המשך למצוות שזכרו בחומש "ויקרא" שהן מצוות לדורות. קביעה זו קשה וטעונה בירור מצד עצמה; מכל מקום מובן ממנה, כי לדעתו קיים קשר בין האירוע למצוות ויש לבדוק בכל מקום קשר זה מהו, אם כי היה לשעתו בלבד.

האברבנאל בהקדמתו לחומש במדבר כותב:

"בא הספר הרביעי לספר סדר הנהגת העם איך היה במדבר במסעיהם וחנייתם, ואת כל התלאה אשר מצאתם בדרך, והסיבה אשר בעבורה נתעכבו במדבר ארבעים שנה עד תום כל הדור היוצאים ממצרים, ואשר אירע לקורח ועדתו אשר היצו על משה ועל אהרן. ואגב גרדא באו בתוך הדברים האלה, לסיבות שיתבארו שמה, מצוות מיוחדות לדורות, כמצוות ציצית, פרה אדומה, סדר נחלאות, ברכת כהנים, סוטה וניזר... והכל בחכמה ובהנהגה אלוקית".

ההבדל בגישותיהם של שני הפרשנים ברור. אבל דווקא מתוך ההבדל אפשר להגיע לרעיון משותף. בין אם המצוות הן לשעתן (רמב"ן) ובין אם הן אף לדורות (אברבנאל) הן קשורות לאירועים ויש לברר בכל מצוה ומצוה מהותו של קשר זה.

להלן נבקש להדגים קשר זה על ידי שלוש מצוות:

א. שילוח הטמאים חוץ למחנה (פרק ה', א-ד).

ב. פסח שני (פרק ט', ט-יד).

ג. ציצית (פרק טו, לו-מא).

א. שילוח הטמאים חוץ למחנה (פרק ה', א-ד)

מצוה זו, ראשונה היא בחומש במדבר ואין ספק שהיא קשורה לכל פרשת סידור המחנות, הדגלים וכיו"ב. כדי לשמור על קדושת המחנה, ובעיקר מחנה

שכינה ולויה, שלא יכנס חלילה טמא ויפגע בקדושה, מצנה התורה לקבוע תחומים, גבולות והגבלות. יש סוגי טומאה שונים ויש סוגי מחנות וידע כל אחד לשמור על מקומו וטהרתו ולא יפגום בקודש.

בעל "ספר החינוך" מציין: "ויודע היה להם במדבר עד היכן גבול מחנה שכינה, וכמו כן לדורות". הערה אחרונה זו מלמדת אותנו, כי אמנם המצוה קשורה וסמוכה לעניין המחנות וסידורם במדבר, אך בו בזמן יש לראותה אף כמצוה לדורות, בזמן שבית המקדש יהיה קיים תחולנה גם בו הגבלות לצורך שמירה על קדושתו. מכאן ניתן להסיק, כי סמיכות המצוה לאירועים אין בה כדי לצמצמה לגבי הזמן והמקום. אמנם בשעה זו יש למצוה חשיבות ומעמד מיוחדים והציווי ניתן בעיתוי הנוכחי מסיבות ברורות ומובנות, אך אין להגבילה ולצמצמה. גבולותיה רחבים לאין שיעור מן הזמן הנוכחי והיא תמומש בעייה לכשיבנה בית המקדש השלישי במהרה בימינו. (אגב, מצוות שילוח טמאים קיימת בחלקה גם בימינו לעניין עליה לחר הבית ולמקום המקדש).

ב. פסח שני (פרק ט', טי-יד)

בני ישראל חוגגים פסח במדבר. זהו הפסח הראשון (והיחיד, לדעת חז"ל) במדבר, בשנה השנייה לצאתם מארץ מצרים בי"ד בניסן. הכתוב משבח את ישראל ואומר: "ויעשו את הפסח בראשון בארבעה עשר יום לחודש בין הערבים במדבר סיני ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו".

והנה מתרחש אירוע חריג, מיוחד. אנשים אשר לא יכלו להקריב ולהשתתף בקיום מצוות החג כיוון שהיו טמאים לנפש אדם באים אל משה בשאלה: "למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה' במועדו בתוך בני ישראל" מתגלים כאן נכונות ורצון כן, אמיתי, לקיים את מצוות החג כחלק מכלל ישראל.

משה לא קיבל עד עתה כל צו אלוקי בעניין כגון זה, והוא בגדולתו משיב: "עמדו ואשמעה מה יצוה ה'" (רש"י: "אשרי ילוד אשכ"ן...").

ניתן ללמוד מן האירוע כי הוא זה שבעקבותיו בא הצו, וממנו למדו אותם שואלים על קיום מצוות פסח שני בי"ד באייר, וממנו לדורות. הקשר בין האירוע לצו אינו זקוק להסבר. יתרה מזאת, חז"ל אף דורשים - ורש"י מביא זאת במקום - כי הייתה פרשה זו ראויה שתאמר ע"י משה ככל הציוויים, ובכל זאת לא נכתבה עד עתה "לפי שמגלגלין זכות ע"י זכאיי". זכותם של אלו כזכותן של בנות צלפחד לאחר מכן, הביאה לאיזכורה של המצוה ולחיובה בזמן, במקום ובהקשר המיוחד, אך ברור לחלוטין שאין הדבר בא להגביל את חובת קיום המצוה לזמנה שהרי היא קיימת לדורות.

ג. מצות ציצית (פרק ט"ו, לז-מא)

בסיום פרשת 'שלח' נאמר: "...ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדרתם... ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם...".

על מיקומה של מצות ציצית רבו הדעות. רש"י ואברבנאל קשרו בינה לבין ענין המקושש הנזכר בסמוך ממש, אם כי בדרך שונה. לרש"י, בשם רבי משה הדרשן, נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש לפי שפרשת ציצית שקולה כנגד כל המצוות ופרשת המקושש קשורה לע"א השקולה גם היא כנגד כל המצוות.

(בפסי' ל נאמר: "הנפש אשר תעשה ביד רמה... את ה' הוא מגדף" ואף המקושש עשה ביד רמה כי התרו בו ולא הניח מלקושש).

ואילו האברבנאל סובר כי המקושש שכח שהיה יום השבת, "או ששכח דין המקושש, לכן בחמלת ה' על עמו ציוה במצות הציצית שהיא כדי שיזכרו את מצוותיו ולא יעברו עליהם מפני שכחה ותגבורת התאוות".

האברבנאל ממשיך ומוסיף בשם מפרשים אחרים:

"וכתבו המפרשים שמצות הציצית היתה מהמצוות הראשונות כי היא עיקרית כאות וכטוטפת וכקידוש בכורים שנאמרו קודם שיצאו ממצרים ושכן היתה מצות הציצית נאמרת במצרים או במרה. והוא מכלל ישם שם לו חק ומשפט, אבל משה לא אמרה לישראל עד המקום הזה מפני שענין המקושש הביאו אליו".*

לשיטתו, סמיכות הפרשיות מקושש וציצית מהותית היא אף שידע משה הרבה קודם לכן את דיני מצות ציצית לא אמרה לישראל עד שהגיעה השעה המתאימה. ברור לנו, איפוא, עד כמה סמיכות הפרשיות מהווה נקודה מרכזית בהבנת המצוות, עד כמה הזמן והמקום קשורים ומחוברים זה לזה ואף על פי כן לא יעלה על דעתנו להגבילה לנסיבות המסוימות ההן, שהרי מצות ציצית כקודמותיה שהזכרנו, הינה מצוה לדורות בכל זמן ובכל מקום.

גישה שונה להסבר סמיכות הפרשיות אנו מוצאים אצל רש"י הירש.

לדעתו של רש"י הירש יש לסמוך את פרשת ציצית לפרשת המרגלים המהווה את מרכזתה של הפרשה. נצטט מספר משפטים מפירושו:

"אם נסקור עוד פעם אחת כל פרשת 'שלח' לך, המסתיימת במצות ציצית, הרי נראה מיד שמצוה זו קשורה בקשר הדוק למעשה המרגלים, וכבר ראינו שגם קבוצת המצוות הכתובה לאחריו - נסכים, חלה, שגגת עבודה זרה ומגדף, וכן פרשת המקושש הנספחות אליו - כל אלה נובעים מאותו מאורע. המרגלים נשלחו לתור את הארץ, והכתוב אומר פעמים אחדות שזה היה תפקידם. כשנכשלו במילוי אותו תפקיד הגיעו לכלל מרד גלוי בה' וגררו גם את העם אחריהם.

* "דעת זקנים מבעלי התוספות" לפסי' לב בפרשת המקושש מציין שמצות ציצית נקבעה להם בגלל חילול שבת של המקושש - **המערכת**.

והנה עתה מופיעה מצות ציצית בסוף הפרשה, והיא מזהירה אתנו בכל יום ובכל שעה: 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם'. כלום אין זו אזהרה להתרחק מאותנו חטא שהתרים את הארץ נכשלו בו? הם תרו את הארץ רק 'אחרי לבבם' - לצורך סיפוק משאלותיהם, והם חקרו את הארץ רק 'אחרי עיניהם' - הם דנו בשכלם, על פי ראות עינם החושנית, היאך להשיג את סיפוק המשאלות האלה, ועל פי זה הסיקו מסקנות. אולם הם שכחו שעליהם ללכת 'אחרי ה'" - כדוגמת כלב - ולא 'אחרי לבבם'.

אדם הראשון כפר בה' כמי שמכוון את מעשינו, המרגלים כפרו בה' כמי שמנהיג את גורלנו. פרשת ציצית כוללת את שני היסודות האלו. היא מסיימת ביציאת מצרים, העריבה לשניהם כאחד "אני ה' אלוקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלוקים אני ה' אלוקיכם".

על אף דבריו הנפלאים והמשכנעים של הרב הירש, אין ספק שאף הרב הירש היה מסכים עם הקביעה, כי מצות ציצית הייתה ניתנת בכל מקרה, אלא שלאחר האירוע המסוים היא קבלה משמעות מוחשית, מעשית וברורה יותר. סמיכות העניינים, סמיכות הפרשיות מסייעת בהבנת המצוה, מקרבת את המצוה אל בני האדם אולם המצוה עצמה על כל טעמיה ומשמעויותיה מתעלה מעל האירוע החד-פעמי, כיוון שהתורה נצחית, מצוותיה נצחיות ובלתי אפשרי להצמידן לאירועים מסוימים בלבד, שהרי בדרך זו אנו מגבילים ופוגמים בכוחה האלוקי של התורה.

ומכאן לשאלה הדידקטית שהצבנו בראשית דברינו. סמיכות הפרשיות שבין האירועים לבין המצוות נראית מרכזית ומשמעותית ביותר. אין כמעט מפרש אשר מתעלם מקשר זה. לפיכך, מחובתנו כמורי תנ"ך להקפיד על כך שתלמידינו ידעו, יבינו וינתחו קשר זה על כל היבטיו. קשר זה יסייע בידם לרדת לעומקן של המצוות ולטעמן עד כמה שהדבר ניתן לנו.

חשיבות הדבר נובעת: **א.** התורה מצאה לנכון להסמיד פרשיות אלו אף כי לא תמיד הן אכן סמוכות זו לזו בזמן ובמקומן. **ב.** המסקנות הנלמדות מן הסמיכות אינן רק בתחום ההלכתי, אלא בתחום הערכי-אמוני-חינוכי.

לפי שמטרתנו בלימוד תורה איננה הקניית ידע בלבד או כלים לרכישתו של ידע זה, אלא "ללמוד ולעשות, לשמור ולקיים". הרי שדרך זו של לימוד תקנה להם השקפת עולם, אמונה, הכוונה לעתיד ומכאן אך צעד אחד לאמונה בנצחיותה של התורה ומצוותיה. מחובתנו כמורים וכמחנכים לברר וללבן את עניין הסמיכות מחד גיסא, אך מאידך לחזור ולשנן שוב ושוב את עניין התעלותן של המצוות מעל החד-פעמי לשם הדגשת מקורן האלוקי, העל-זמני. לפיכך, אין לקבץ את המצווה לחטיבה לימודית אחת, אלא ללמדן כל אחת במקומה כפי שמצאה התורה לנכון לכותבן.